

KÁNTOR LAJOS

*Édes Néném!**

VAGYIS: A TÖRTÉNET ELINDUL

Igen, elismerem, elég furcsa, hogy a tulajdonképpeni történetünk csak itt, valahol a könyvünk közepén indul el, ráadásul ott, ahol Szisz és Géza története – sőt, most már, 2009 tavaszán, az Alié is – véget ért (bár szerintem annak nincs, nem lehet vége!). Gondolkozom is rajta, vajon nem voltak ők is jó néhányszor a malomban, még ha az életrajzi adatok és a mi (közös) zentelki-kalotaszentkirályi malmunk tulajdonosi papírjai nagyrészt ellentmondanak is ennek a lehetőségnek. Az biztos, hogy *A mennyei kapuban* ott vannak, veled együtt, Laci – noha Te csak az emlegetés szintjén jöhettél be a képbe, minthogy a könyv írásakor még élők a mű sajátos logikája szerint nem voltak meginvitálhatók. Azóta bővíülhetne a szereplők listája, például Sütő Andrissal és éppen veled. Akivel viszont évszázadok óta „nincs baj” (legfeljebb utcanévként cserélik le, többek közt nálunk, Kolozsvárt), az Mikes Kelemen, az „Édes Néném” szerzője.

Mint ahogy majd hármunk – Mikes, Csiki és Kántor – közössége megvilágosodik az elkövetkezőkben; vágjunk hát bele, Édes Néném, a múlt század (a 20.) hetvenes éveiben kezdődő malom-históriánkba. Előtte azonban, mikesi ráérősséggel és pontossággal el kell mondanom Neked, Laci, hogy Kalotaszentkirályra történő csábíttatásunk mondhatni váratlanul ért. Volt ugyan némi falusi élményem – korántsem olyan szerves, mint a Tied, Csíkszentdomokoson, Csíkszép-vízen –, és ugyancsak a gyermekkorig vezethető vissza; a bombázások idején vittek ki szüleink a közeli Gyaluba, a nyári szünidőben. (Azokból a hetekből él bennem egy halvány emlék: az Észak- és Dél-Erdélyt elválasztó határ felé sétáltunk, azon az erdei úton láttam először Jékely Zoltánt; és valamiféle helyi irodalmi rendezvény emléke is felrémlik most bennem, ahol Horváth István olvasott fel verset, apámék kommentálták az eseményt.) Jóval később, apai rokonság révén, elkerültem egyszer Désaknára s a jóval távolibb Csíkszentmártonba – egy nagy bőrönddel elindultam onnan a Békás-szorosba is; középiskolás voltam, Te legfeljebb első-másodikos, az elemiben. Feleségemnek köszönhetően jártam aztán Kerelőszentpálon, a mezőszéki Búzában, Kalotaszeg szélén, Tordaszentlászlón is, ott számtalanszor, míg aztán az én Erzsikém (merthogy a Te feleséged szintén

* Részlet a *Barátom a malomban. Négykezes Csiki Lászlóval* című készülő könyvből.

Erzsébet névre hallgat) a falusi iskolákat felcserélhette egy kolozsvári (ám román) szakiskolával. (Erről a román környezeti, majd irodalmi élményről később még beszéljünk; más-más módon, most ebben is megtalálni vélem a közöst.) Szívünkhöz, mármint a családéhoz, közel került aztán a nálunk szolgáló „szíki” lányok révén Szék, fiaink ott ismerték meg a fateknőben lubickolás örömét, én pedig egy hamisítatlan népi esküvőn a körtánc közösségtartó erejét. (Laci fiam, a Te, Csiki Laci, sok-sok évvel későbbi munkatársad, filmstúdióbeli „főnököd” Széken filmezte Korniss Pétert, a kiváló fotóst.)

Mindez az élmény azonban nem érlelte bennem, bennünk a vágyat, hogy falusi vízimalmot vásároljunk hétvégi háznak. Közben persze más falvak is felkerültek listámra. Farkaslaka, Pusztakamarás, Zetelaka, Gyergyószárhegy ünnepi vagy irodalmi-munkás alkalmakat jelentettek; utóbbi veled is összehozott, az első Kriterion-táborban, 1980 júniusában.

És itt muszáj egy hosszabb kitérőt nyitnom, hogy el ne felejtődjék, ki ne maradjon innen szárhegyi gyülekezésünk, a Zöld Lajival és Domokos Gézával együtt kitalált első alkalom, amikor már és még a közös gondokról viszonylagos nyíltsággal beszélhattünk. Nem tudom, eljutott-e hozzád a tavaly, 2008-ban kiadott kötetünk, a *Szekértábor a Szármány hegyén*, benne a Te rövid, ám fontos felszólalásoddal. Idézem egészében, amit az irodalom funkciójának megváltozásáról ott, Gyergyószárhegyen elmondtál:

„Egyetértek Molnár Gusztávval abban, hogy irodalmunk helyzetét elméleti irányulásában is meg kellene vizsgálni. Szerintem az irodalom funkciója megváltozott, és ezzel számolni kell. Ha elmondanám itt most nemzedékem néhány tagjának életrajzát, mindjárt konkrétan is illusztrálni tudnám, mire gondolok.

Ez a nemzedék a 60-as években állt össze. Mi belenőttünk egy bizonyos helyzetbe, a világméretű és hazai megújulás lendületében. Akkor az irodalomhoz elég volt a nemes indulat és a szolgálat. Kialakult egy közös nyelv, amelyet író és olvasó egyaránt érzékelt, amelyben a megfelelő szó a megfelelő érzelmi reakciót váltotta ki szükségszerűen. Azóta ez a virágnyelv megszűnt.

Egy sereg ember elhallgatott, elmagányosodott, megalkudott. De lényegesebb az, hogy a legfiatalabbak egyszerűen szembefordultak ezzel a közvetlen előttük lévő nemzedékkel (nem igazi ellenfelekkel), s függetlenül esztétikai minőségeiktől, kivonulnak. Át kell tehát értékelnünk felfogásunkat az irodalomról. Mert a közvetlen kommunikáció megszűnt. Mások az irodalomnak mint fórumnak a módszerei, s nekünk fel kell számolnunk helytelen elképzeléseinket. Megjegyzem, a mai fiatalokat sem fűzi össze közös program, de közös az elutasítás. A mi csoportunkban még a falkaszellem volt az uralkodó (ahogy Czegő megfogalmazta: »mi vagyunk a vadkutyák«).

Ez a figyelmeztetésed olvasható volt a Korunk 1980. szeptemberi számában; *Irodalmunk és közönsége* cím alatt közöltük a szárhegyi tanácskozás Dávid Gyula leírta jegyzőkönyvéből az alighanem legfontosabb nap felszólalásait, egy

„provokatív” bevezetővel (*Szárhegy: jelképből fórum*) – nagy botrány, központi bizottsági kivizsgálás lett belőle (nyilván szekus feljelentés alapján), alig úsztuk meg kirúgás nélkül. Itt viszont az a lényeges, hogy Te 1980-ban még egyáltalán nem akartál kivonulni a romániai magyar irodalmi életből, mi több, az új helyzetben az új utak keresését vállaltad, sürgetted. Vagyis a zentelki malom megvásárlásával még korántsem a visszahúzódás mellett döntöttél, inkább a jobb alkotási lehetőségeket kerested. Aztán másképp alakult az életed, életedek.

A nálam lévő hivatalos (félhivatalos, az adott kor lehetőségeihez igazodó) papírok szerint a zentelki malom tulajdonjoga a következőképpen alakult: a román nyelvű, gépelt eladási-vásárlási szerződés szerint Te mint vásárló (Csiki Ladislau), kolozsvári, Mócoc útja (Moșilor) 20. szám alatti lakos (Bukarestben kiállított személyi igazolványod) 1979. augusztus 6-án 29 000 lejért megvásároltad Foia Mariától mint egyetlen örökösötől a zentelki (Zam) ingatlant, amely a Kolozs megyei törvényszék ingatlanönyvében a 679-es pozícióban szerepel, a 71/1, a 71/2 és a 72. szám alatt. Az 5000 lejes előleg kifizetésével jogot nyertél beköltözni a házba, azaz malomba. Nyilván megtörtént 1979. szeptember 1-jéig a teljes összeg kifizetése – ezt a kilencvenes évek közepétől errefelé vég nélkül tartó, újabb perek során senki nem vonta kétségbe –, a táblázás viszont akkor (és azóta sem) történhetett meg, ismerjük a korabeli törvényeket. Ehhez persze Neked, Laci, már semmi közöd, sem a korábbi tulajdonos Moldovan–Foia–Băraș család tagjai közti vitához, követelésekhez; hiszen Te (amint ezt a Bálint Marika és Király Laci tanúk aláírásával hitelesített szerződés igazolja) 1981. december 24-én a malmot eladtad a marosvásárhelyi Szabó Évának (és pedagógus férjének, Szabó György Pálnak), akiktől viszont mi Zsigmond Ferencékkel (és hogy az akkori feleséget ki ne felejtsem, mert a névnek szerepe lesz: Tőkés Annáékkal) együtt vásároltuk meg a zentelki birtokot; ezt Szabó György Pál kézzel írott, magyar nyelvű elismervénye tanúsítja, 1983. augusztus 9-ére keltezve.

Nem fárasztalak tovább a most már legfeljebb a bíróságra tartozó (különböző szinteken és Cîmpulung Moldovenescig különböző városok törvényszékein bemutatott) iratokkal. (Amelyek végül meghozták tulajdonosi státusunk elismerését, de még mindig nem a telekkönyvezést is!) Maradjunk a malom kellemes emlékeinél, nem utolsósorban az irodalmiaknál. Az elbeszélés logikája követeli, hogy előreugorjam néhány évet, és „*A Kalota partján*” című, a szentkirályi önkormányzat és az Ady Endre Kulturális Egyesület által megjelentetett tekintélyes kötetből idézzelek Téged, az Ady-napok egyikén, 2000. július 29-én felolvasott szövegedet, amely érdemben világítja meg, hogy mit jelentett Neked a zentelki malom – messze túlmutatva a birtoklás két évén. Sokan hallgattak minket azon a bizonyos július végi napon, Erdélybe hazatéréseid egyikén. Többek közt olyan hallgatód is volt, mint az ugyancsak itt előadó, Kolozsvárról Budapestre elszármazott akadémikus barátunk, Poszler György. (Tudomásom szerint ott, a malomban ismerkedtetek meg, 2000-ben. Ő, Poszler Gyuri mutatta volna be utolsó

regényedet, a Magvető kiadta *Ajakírt* Pesten, az Írók Boltjában, 2008 októberében, ám oda a Tanár úr nem tudott elmenni, betegsége miatt, Te pedig már egészen máshová készülődöttél...)

De most tiéd a szó.

Ajándék történetek

Egy tudós értekezhetne Kalotaszentkirály szerepéről az egyetemes és a magyar történelemben – amelyről én leginkább azt tudom, olyan volt, hogy a falu fennmaradt, él, és ez már világtörténelmi eseményszámba megy Európának ezen a felén.

Én valójában csak Kalotaszentkirálynak a saját személyes történelmében játszott szerepéről tudok és beszélek. Nem úgy ám, mintha általam fontosabb lenne ez a falu, de úgy, hogy én lettem fontosabb tőle.

Mindannyiunknak vannak kedves helyei, helyszínei, aminthogy idő, korszak is van ilyen az életünkben. Nekem rossz korszakom volt abban a rossz időben, amikor jó helyre találtam Zentelkén. Miért tagadnám: véletlen folytán kerültem ide. Bánffyhunyadi barátaim ajánlották ezt a helyet menedéknek, ahol dolgozhatom, és még a magyar televízió műsorát is foghatom. Így vásároltam meg a zentelki vízimalmot, baráti kölcsönökből.

Ez volt az első figyelemre méltó jótétemény, mely a „hely szellemére” vallott: kiderült, hogy vannak barátaim, akik nem csak a bajban segítenek. Akkor már, a hetvenes évek közepén, nagyon egymásra voltunk utalva mindannyian, a családunk körébe szorultunk vissza, és építgettük a szomszédvárakat. Dühönghettünk, nyomaszthatott aztán a diktatúra, mi jól megvoltunk egymással, egymásnak. Reménytelenül szürkének látszott a világ, mi azonban izgalmasan, sőt kalandosan éltünk akár egyetlen szobában. Hát még egy vízimalomban, melynek nemcsak lapátos kereke és őrlőköve van, hanem romantikája is.

Ennyit a múlttól. Tartozunk neki. Még vissza is sírjuk azokat az egymással átélt kalandokat, baráti estéket, közös ébredéseket – mintha nem tudnánk mit kezdeni a szabadságunkkal, az időnkkel, helyünkkel. Mintha nem találnánk a helyünket...

Mintha nem találnánk vissza az ifjúságunkba.

Volt itt tehát számunkra domb és patak, gyerekeinknek sok jó pajtás – Kalotaszentkirály számomra mégis az embereit jelenti. Itt már nem használom a múlt időt. Máig velem vannak jó néhányan, és velük együtt jó néhány történetük az életrajzom része.

Nehogy elcsépelte közhelynek hatna fentebbi vallomásom, mesélek inkább.

Az egyik télen, karácsony és újév között a malomban fogott a hó. (Két gyerekem volt még akkor.) Egy reggelre úgy ellepte az utat, az ingázó munkások is csak az új kocsmáig jöttek, ott várták ebédidőig az autóbust, mindennemű lé-

lekmelegítőkkal, melyek között volt szó, mese is. Dobkályhával fűtött személyvagon volt akkor még a kis szárnyvasúton a faanyagot szállító vonathoz csatolva – az is elakadt. Mi pedig élveztük a kényszerszabadságot. Csakhogy kezdtünk kifogyni az egy hétre hozott ennivalóból, és a helyi bolt nem igazán volt ellátva áruval, mi meg az árukkal.

Úgy látszik azonban, nemcsak a sors útjai kiszámíthatatlanok, hanem a gyomorkorgás hangja is bejárja a maga rejtekútjait. Vagy ahogy mondani szokás, létezik megérzés, empátia. Egyedül a szeretet, a megbecsülés tehet olyannyira érzékennyé, hogy megsejtsük, ha társunk bajba jut, és segítünk is rajta. Ez az én legnagyobb szentkirályi tanulságom – a többi, a tény és a való ennek bizonyítéka csupán.

Egy reggel egymásra borított tányérok között hurkát, kolbászt találtunk a hólepte küszöbön. Nem tudtuk, kinek kellene megköszönni. Másnap is kaptunk disznótorost valakitől. Hogy hányszor és kitől, máig nem tudom, csak azt, hogy kitarzott az utak felszabadulásáig az elemózsiánk.

Ma azt mondom: nemcsak rajtunk segítettek a szentkirályi emberek, hanem önmagukon is: hogy emberek maradhassanak. Azt mondom ma már: nem kell félteni azt a közösséget, mely önzetlenül ad, és sem köszönetet, sem hálát nem vár, hanem saját önbecsülésétől lesz erősebb, amikor ajándékoz a kevésből, amije van.

Mielőtt elérzékenyednék, még hozzá nyilvánosan, hadd mondok el, hogy nem a hurkák, kolbászok estek jól, hanem a ránk-gondolás. És hogy nemcsak fogható, ehető adományt kaptam én itt, nem is csak szeretetet, hanem sokféle szellemi jókat.

Tudom én – tudtam akkor is –, hogy nem csupa ajándékozás, barátkozás, idill itt az élet, beszámolhatnék családi és családok közötti perpatvarokról, hivatali és munkahelyi viszontagságokról, packázásokról, egyebekről. Azzal a boldog tudattal tenném, hogy még a gond, a baj, a csalás és a félelem tudása is csak úgy adatott meg számomra, ha bejutottam ama családok házába, bizalmába. Ha egyik lakója lettem a falunak.

Nincsenek azért illúzióim. Vélhetőleg a legtöbb falusfél nem is emlékszik rám. Intő példa az egykor itt tanítóskodó Balogh Edgár, akire már az én időmben sem emlékezett senki. Nem akarok, persze, Edgár bácsival vetekedni, még a felejtésben sem, ahogyan Ady Endrét sem hívom ki ismertségi vetélkedőre.

Fonákul venné ki magát az is, ha a falu dolgairól szólnék azoknak, akik nap mint nap megélik. Az itt kapott ajándékokról is csak annyit, hogy nem tárgy- és adatszerűen élnek az emlékezetemben, hanem érzésként. Jó érzés. Boldogság szinte.

Beszéltem azóta több országbeli ismerőseimnek is a szentkirályi élményeimről. Az érthetőség kedvéért az itteni népviselet méltóságteljes pompáját, egyszerű szépségét meséltem, szemben a vásári túlságokkal, pénzes olcsóságokkal.

Az itteni emberek is ilyenek, mondtam, vagy ilyennek kellene lenniük. Számomra ilyenek. Mintha az Ady-versből ismerném őket, és nem valóságosan.

Mesélek nekik mást is. Az egyik történetet, az akkori idők szellemének érzékeltetésére, itt is előadom.

Megjelent egy nap a malomnál egy elöljáró, és nemcsak nyelvtanilag, hanem emberileg is idegen, hivatali nyelven közölte, szüksége van az őrlőkőre, valamint felszólított, hogy azt nyomban bocsássam a még fel sem épült új malom rendelkezésére. Kézenfekvő módon, érvként a magántulajdonhoz való jogomra hivatkoztam. Magyarul, hogy az a malomkő az enyém. Mintha nem értette volna. Állami ember volt, egy államban, mely mindent saját tulajdonának tekintett, személyemet is beleértve.

Nem részletezem a tárgyalásnak alig, egyezkedésnek még kevésbé nevezhető többnapos hercehurcát. Időközben kiderült, hogy gyanúsítható vagyok, és ha gyanús, akkor már bűnös is. Holmi malomban tanyázó hétvégi fiatal társaság tudtom, sőt jelenlétem nélkül itt „politizált”, nem tetsző dolgokat mondott, talán kiabált. De lehet, hogy csak magyar népdalokat énekelt, ami persze ugyancsak a politizálás egy neme. Ártatlan voltam benne, mégis felelős érte. Annál inkább, hogy „nyilván tartásban voltam már”: évekig követték bel- és főként külföldi (értsd: magyarországi) vendégeimet a „szigorú vállalat” akkori szolgálatosai. Remélem, utólag sem árulok el államtitkot, ha elmesélem, hogy egy ízben bele is farolt kocsjuk a malomárokba, mi pedig a tornácról kacagtuk őket, nyilván felelőtlenül, habár nem felhőtlenül. Végül segítségül hívták további szolgálatos társaikat, és ezzel lelepleződött a valódi kilétük – már ha addig nem tudtuk volna, kifélék-mifélék. Ifjú vendégeim daloltak ráadásul, ami ellenzéki megnyilatkozásnak számít – és talán az is.

Hátrányba kerülve kiegészíttem a falu akkori főfőemberével: odaadom a malomkövet, amennyiben ejti a feljelentést a fiatalok ellen. És lón! Amiből a hamari tanulság az, hogy a hatalom elveken nem alkuszik, de anyagi hasznáért feladja az elveit, melyeket többnyire ő maga is utál valójában.

De ne vonjunk le ilyen messzemenő következtetéseket egy malomkőből. Benem derűs, sőt nevetséges, groteszk történetként őrződött meg a kőcsere. Mert csere volt valójában. Ragaszkodtam ugyanis ahhoz, hogy ne csak a dalos ifjakat hagyják békén, hanem valamiféle követ is hozzanak a régi helyére. Hoztak is. Igaz, ezzel már nem lehet örölni, már csak egy népi építészeti emlék kelléke csupán. S ha elgondolom, hogy amikor megvettem a malmot, hányan érdeklődtek titokban, lesz-e éjszakai őrlés, feketén!

Nem azért vásároltam én malmot, hogy keressek rajta. Mégis sok hasznom volt belőle. Ha egyéb nem, az iménti történetek, az emlékeim és néhány ember barátsága.

Kell több ennél?

Köszönöm.

Hát ilyen volt a malom és környezete – és ilyen is maradt, amilyennek leírod 2000-ben. Persze Foiák óta sok minden változott bent és kint, nyilván pedig nagyon sok azóta, hogy 1907-ben Lovász Márton (a lenti, pincebeli mestergerendára vésettek tanúsága szerint) megépítette. A változásokat, mondanám: az irodalom irányába terelőket Te indítottad el, apáddal, például a konyha részt kettéosztva egy „rabcifallal”, ami ugyan csupán farostlemez, de lehetővé tette mosdó és plusz (emeletes) fekvőhelyek kialakítását. Közös barátunktól, Kisjancsi Józsiától, a kalotaszentkirályi volt polgármestertől tudom, hogy volt idő, amikor apád itt kint lakott, itt dolgozott – fával, gipsszel. (A méretes gipszvázákból máig maradt a malom részben.) Első, megtalált leveled – a malomból a malomba címezve – ebből a régi világból őriz motívumokat, egyúttal az átadás-átvétel részleteire utal. Mert amikor már hivatalosan nem Te voltál a tulajdonos, akkor is gondod, szíved csücske volt a zentelki malom. Szabóék Vásárhelyről keveset jártak arrafelé, távolinak bizonyult nekik Kalotaszentkirály, a zentelki birtok; neked viszont, Laci, továbbra sem volt mindegy, hogy ki költözik majd beléje. Gondolom, így jutott el a vásárlás lehetősége Kopacz Mariékhoz, grafikus barátnénkhoz, ő említette nekünk a Csiki Laci malmát. Ha emlékezetem nem csal, először épp veled vagy Erzsivel jártam „háztűznézőben” Kalotaszentkirály zentelki felében, a még vízzel tele malomárok partján.

De hogy végre valóban közel kerüljünk a malmunkhoz, említett első – ipari célú (?) gyűrött, vastag nagy papírra kék kariókéval, nagybetűkkel vésett – leveledet átmásolom ide:

1983. IX. 24.

Helló!

(Egy író lakása, melyben nincs írópapír...)

1. *A padlásfölgjáró alá felhalmozott tárgyakon kívül csupán a nagy szoba szőttes függönyei az enyimék. A függönyöket nem volt szívem leszedni. Amikor kicserélitek őket, majd hozzátok el.*

2. *Ami itt maradt (pl. faanyag), használjátok – egy része hárs. Egyrészt időhiány, másrészt az ócskaságok esetleges „újrafelhasználásának” odakínálása miatt nem lomtalanítottunk. Tehát: részben elnézést, részben jó mulatást kívánunk és kívánunk.*

3. *Úgy vélem, a deszkáimból vágatta társtulajdonosod a kemence mögé halmozott léceket. Bátorkodtam öt szálat elvenni belőle.*

4. *A nagy szobai kancsótartó tulajdonjoga számomra tisztázatlan, ezért itt hagytam. Nejem a megmondhatója...*

5. *Atyámmal együtt el voltunk ragadtatva, milyen jól néz ki itt minden. Használjátok egészséggel.*

6. *Üdv és hurrá:*

Csiki L.

Nos, miután a Zsigmond–Tőkés családdal közös birtokunkba került a malmod, elosztottuk használatra a helyiségeket. A bejárati tágas malomtér és a konyha (s a még csak mosdótálás, folyóvíz nélküli mosdó) közös maradt, a nagy szobában Zsigmondék rendezkedtek be (náluk három gyerek, nálunk kettő – nem szólva a népes Tőkés famíliáról, időnkénti látogatásaikról); mi a bizonyára gabona- és zöldségraktárnak használt oldalsó, kisebbik helyiséget alakítottuk Kolozsvárról kiszállított régi fekvőhellyel hálósobának. Apád utóda a barkácsolásban Zsigmond Feri lett (öregedő balettesként pótolhatta mozgásigényét), neki köszönhető a malom felső bejárata előtti tér megemelése, a föld egyengetése (ebbe fiaink is beszálltak), valamint az így kialakult kis térség elkerítése, beültetése bokrokkal. Én kezdettől érvényesíteni próbáltam a szlogent: ide, a malomba a szellememet hozom, fizikai munkát ne várjanak tőlem. Megelégedtem a víz-hordással, a malom végénél található, akkoriban bő vizű (azóta teljesen elapadt) csorgóról.

Ami a szellemet illeti, természetesen volt mit folytatni. Azt nem tudom, hány versed, prózád, esszéd született itt Zentelkén, és íróbarátaid (egyik-másik az én barátom is) a feltételezett közös ivászatok mellett mit alkottak errefelé, mihez inspirálódtak. Amit tényszerűen regisztrálhatok ebben a malom-történetben, az Panek Zoltán hosszabb jelenése nálatok, amikor az Igaz Szó humor-száma készült. (Ha Zoltán csak általunk megélt történeteit is bevinném a credóba, és még a műveiről is szólni próbálnék, megidézne, amit róla Te meg én írtunk, szétfeszíteném az amúgy is feszülő könyv méreteit.) A magam zentelki ihletődéseiről majd próbálok számot adni, mindenesetre már itt jelzem, hogy ezen a tornácon írógépelni a világ legjobb dolgai közé tartozik. Olyan jó, mint az Adriában – vagy a Kalotában – lubickolni.

Mielőtt belekezdenék a saját malomtörténetekbe, nem feledkezve meg nyilván a vízi örömökről, próbálok utánaalpozni a Te malomi elkötelezettséged írásos nyomainak (az *Ajándék történeteken* kívül). Azt hiszem, a legfontosabbat találtam meg a *Természetem rajzában* (a csíkszeredai, Hajdú Farkas-Zoltán szerkesztette Nobile Officium sorozatban kiadott *Visszaút* című kötetedben). Ott írod (mondod), a Bukarestből Kolozsvárra költözés idejéről:

Tudod, 1978 volt a legjobb évem. Bemutatták egy darabomat, első ízben utaztam Nyugatra, irodalmi díjat kaptam, tulajdonosává váltam egy vízimalomnak, és megismertem, megszerettem benne az apámat. Nehogy azt hidd, hogy az életrajzát mesélte, vagy valami ilyesmi. Egyszerűen csak rendbe tettük ketten azt az épületet.

Barátaim szerint a malmot Karácsony Benő iránti rajongásom miatt szerzettem meg. Nem ilyen irodalmias okokból pedig. Gyerekkoromban, Csíkszentdomokos fölött, a Lokon, gyakran megfordultam egy vízimalomban, azóta vágytam rá. Nem vissza: rá. Más egyébbel is így vagyok.

1992-es a szöveg. Egy évtized kevés volt, hogy kigyógyulj a malom-nosztalgia-ból. Talán nem tévedek, ha azt gondolom, Márkháza amolyan pótlást jelentett, odaát. De még itt vagy, a múltidézésben legalábbis. „Természeted rajzához” tartozik annak a fölelevenítése is, ahogy Nyugatról hazajöve, folyamatosan, két éven át próbáltak illetékes elvtársak „elbeszélgetni” veled, megvesztegetéssel, fenyegetéssel meggyőzni („...amikor nem jelentem meg a kihallgatáson, másnap megmondták, hány halat fogtam egy puszta partról, amelyen egy bokor se nőtt”). Innen tovább ismét a malom következik:

Bennem annyi kárt okoztak, hogy elveszítettem a sérthetlenségembe vetett hitemet, azzal együtt az önbizalmam egy részét. Nem fordulhattam segítségért senkihez. Két éven át ijesztően egyedül éreztem magam. És ami a legrémesebb: nem látszott a vége.

Harmincötödik születésnapomon elvonultam a vízimalomba, és döntöttem. Nem nagyon tartott már ott semmi. A romániai magyar nemzetiség becsületes hangadóinak és szószólóinak a »megtartó tudatát« elégtelennek éreztem, mint utánam még annyian. Belefeledkezni nem akartam, helyébe mást kitalálni nem tudtam.

Már a hosszú, négyévesnek leírt várakozás, a nehéz átköltözés utáni időkből való az a budapesti történeted (nem jelölöd évszámmal), amely ugyancsak a Visszaútban található – és ugyancsak a malom környéki világhoz kapcsolódik. Az erdélyi együttélés sajátos története a *Vendégek*. Most csak az elejét idézem – román ügyeidre, arra, amit a román irodalomért tettél, még visszatérek. Akkor hát „a novella” indítása:

Afféle vagyok, akinél egy román pópa alszik a földön. A nagyszoba padlóján, szivacson hever, kis kecskeszakálla a mennyezetre mered. Nagyon csendes ember. Imádkozni sem hallottam.

Afféle vagyok ráadásul, aki tantervhiba folytán három szemeszteren át hallgatott ószláv előadásokat az egyetemen, és a biblia némely passzusát kívülről fújja az ortodox liturgia nyelvén. Recse goszpod pritecson glagolaase...

A pópa azonban, ha beszél, álmában sem ilyeneket mond, lehetne pedig oka istenéhez fohászkodni. Beteg az érettségizett fia, Pesten végzik el rajta a műtétet.

Kalotaszegi faluban szolgál a pópa, ottani ismerőseim ajánlották be hozzá, egy ákombákomokkal teli levélben. Magyarul annyit tud, mondja is sűrűn: – Köszönöm. – Románul válaszoljatok neki.

Egyszóval abban a magyar faluban, inkább a környékén létezik már egy eklézsiára való román ember. 1849-ben még gyilkolni jártak le a hegyről, egyetlen házat hagytak épen a településen, de ma már az sem áll. Vajon tudja-e ezt

a pópa? Vagy ő csak arra »emlékszik«, hogy mi kerékbe törettük a derék mócot, Horeát? Ha meg nem tudja, miképpen mondjam meg neki? Legfőképpen pedig: miért mondanám? Nem is küszködöm efféle kényszerekkel, miközben ő békétlenül alszik a padlón, éppen csak eszembe jut. Az is, hogy mennyire ki van szolgáztatva nekem ez a pap. Otthon nincs jó orvosa vagy kórháza, itt nincs pénze szállodára. Budapestről nem tud egyebet, mint hogy ide irányították a fiát gyógyulásért. Kértem, sétáljon egyet, ismerje meg a várost, »nagyon nyugati«, de őt nem hagyja az aggodalom, bénítja a bánat. A kórházig megy el, és onnan vissza. Zoknisan ül és szótlanul a dívány szélén, ölében összekulcsolt kezekkel. Zavar a néma jelenlét, árad belőle a kétségbeeséssel elegyes remény, miközben mosolyogni próbál. Étel, italt nem fogad el, és azt mondja: – Köszönöm.

Nem kérdezhetem meg tőle: szeret-e minket. Nem is kell, hogy szeressen. Elég, ha békében megvagyunk egymással.

Nem innen, hanem még az előző idézetnél kapcsolódom a történetedhez, a malomban megélt kinti világhoz. Nem közvetlenül a zentelkihez-szentkirályihoz, noha adott ponton egy-két falubeli is bejön a képbe. Mint tudod, közösen „laktuk” – többnyire hétvégeken – Zsigmondékkal a malmot. Hozzánk elég sok vendég járt, itthoniak és „kintiek”; Anna (Zsigmondné) testvérei, szülei, a népes Tőkés család tagjai ugyancsak ki-kijöttek; amikor lehetett, egyeztettünk, váltásban könnyebb volt elférni. Azok az elvtársak, akik Téged, Laci, annyit vegzáltak, illetve a kollégáik természetesen tovább gyakorolták munkájukat, éberségüket: a zentelki vízimalom a nyolcvanas évek második felében érdeklődési körükbe került. Gyanakvásukat igazolandó, igyekeztek belül kerülni a lakattal zárt ajtón – és meg is találták a megoldást, a malomárok felől könnyű volt meglazítani néhány deszkát, a malomteret a konyhától elválasztó fal kis figyelő ablakát betörték, és szomszéd gyerekeket felbérelve, az ablakon át bemászatva őket, most már nyithatóvá vált a gyanús birtok. A nyomokat megtaláltuk, de később akadt, aki elmondta, mi történt. Terhelő bizonyítékokat nem találva, számonkérésünk elmaradt, ám Tőkés László családtagjai közt volt, akitől ott bent, „elbeszélgetések” idején rákérdeztek a malomra is. A mi közvetlen kárunk néhány régi képeslap, a szép lányok fotóival, no meg egy AMO-szappan. Közérzetben persze ennél sokkal több, hozzászámítva az általános hangulatot, a korabeli szerkesztőségi légkört, a fenyegetéseket, pártfigyelmeztetéseket (ezeket itt nem részletezem, úgymint sorra kerülnek a mindjárt megidézésre kerülő levelekben).

Jó volna, ha nyolcvanas évekbeli levélváltásunkat egészében tudnám reprodukálni, ám biztosan töredékes lesz az összefoglaló. Még amit megtaláltam, azt sem tudom biztosan, évre-hónapra-napra betájolni (1984. május?), mert például levelezőlapod bal alsó sarka sérült, így a túloldali dátum számomra kérdőjeles, postai pecsét pedig egyszerűen nincs rajta, noha egyértelmű, hogy a magyar (és román) postára bíztad soraidat. Mégis ezzel kezdem, jellemző volta miatt.

Bp. 198[?]. V. [?]

Drága jó Lajosom!

Én már csak büntudatomból eredően is sokat gondolok rád. Sokat is vallok rólad. Reméltem is, hogy itt találkozunk – állítólag arról volt szó. (Általában tájékozott vagyok a hazai dolgok felől, a te szigorú sorsodról is.) Elő-előveszem kérdéseidet és két ízben leírt válaszaimat. Most lenne ám ideje a számvetésnek, itt az alkalom. De most ismét (!) olyan más minden. Nem rossz, sőt... de más. Node, ami késik, nem múlik. Addig is, bár a malomban, gondoljatok néha ránk.

Múltkorában így ültünk egy sarokban, P. G. mester, Bodor Á., Kocsis Pista, Láng úr, később Vári A. Meg hát én. – Jó Magvető-termésre van kilátás hazai vonatkozásban; én szinte kizárólag ezzel foglalkozom. Amúgy jól vagyunk, sőt... Családoddal együtt szeretettel ölel: Csiki L.

(A feladó címeként a Semsey Andor u. 12, IV/6, Budapest, XIV. ker. szerepel – a mi itthoni, régen Mikes Kelemen utcai postai címünkre érkezett a levél, a Str. Croitorilor nr. 15-be, Cluj-Napocába.)

Soraidhoz néhány magyarázó mondat kívánczik. Mindenekelőtt a nevek kiégésítése: P. G. mester – természetesen barátunk, Páskándi Géza, aki el is várta, hogy mesternek tekintsék; az Erdélyből eljött társaság többi tagja: Bodor Ádám, Láng úr Gusztit takarja, a később jövő pedig Vári Attila. Szeretném feloldani, illetve részletezni a jó Magvető-termésre vonatkozó utalást, ám ez bonyolultabb bibliográfusi feladat volna. Tény, hogy a Magvető már a hetvenes években jó néhány erdélyit (volt erdélyit) jelentetett meg, igényes kiadásban, Páskándi Gézától Székely Jánosig, Szemlér Ferencről Kocsis Istvánig. Ebben bizonyára szerepe volt Keresztesi Évának (Évukának – ahogy még kolozsvári szerkesztőként ismertük), az ő ajánlásait bővíthették, tágíthatták Ti, Laci, Bodor Ádámmal, amikor kevéssel kiérkezésetek után ugyancsak Magvető-szerkesztők lehettetek. (Még az „Évuka-korszakban”, 1980-ban, magam is felsorakozhattam a Magvető-szerzők közé, az „Elvek és utak” sorozatban, ám kritikai portyázásaim válogatásába nemzedékedből még csak Farkas Árpí és Király Laci került be. És sikerült egy elég széles válogatást kiadatni, szintén 1980-ban, Szabéditől is, *Enyém ez a történelem* cím alatt.) A Te Magvető-szerkesztői munkád részleteiről sajnos keveset tudok, annyit viszont igen, hogy a „hazai” vonatkozások valóban mindvégig fontosak voltak számodra.

Gondolkodom azon, hogy mikor is küldhettem Neked a kérdéseimet – amelyekre nem érkeztek meg a válaszaid. A Korunkba nem szánhattam a távinterjút, az országot elhagyók ugyanis a cenzúra feketelistájára kerültek. A *Birtokon belül?* (ez a budapesti Pallasnál jelent meg, 1989-es jelzettel) a „Téli beszélgetések Erdélyben” címet viseli... Akkor hát? Vagy mégis itt szerettelek volna megszólaltatni? Erre hajlok. Egyébként a „téli” jelző ugyanarra utal, ami lapodból is kiolvasható: szigorú sorsunk a nyolcvanas évek közepétől sokféleképpen nyilvánult

meg. A legnagyobb bűnök közé tartozott a külföldi közlés (itthoni cenzurális jóváhagyás híján), ezt bizony büntetni szokták, letiltásokkal, útlevél-megvonással. Ilyesmiről hallhattál, akár erről is beszélgethettek ott túl, „egy sarokban”, Gézával, Gusztival, Ádámmal, Pistával.

Hát ilyeneket panaszoltam föl abban a két, Neked címzett levelemben, melyeknek nehezen olvasható, indigós másolatát megtaláltam (az első kézzel, a második géppel írott), és most újra elküldöm őket. Lehet, érdekes lesz az újraolvasásuk.

Édes Néném,

írhatnám én is Neked, kedves Laci, 87 virágvasárnapján, amikor olyan az idő, mint a kedvünk, még itt, a malomban is, hideg van, pedig idekint mindig jobban érezzük magunkat, mint másutt. De hát errefelé is „homogenizálódik” a világ; Józsi barátunk [Kisjancsi József] idén tavasztól már nem titkár és kultúrőr, hanem néptanácsi alelnök, ami hivatalnoki állás (tehát nem igazán bizalmi), ki tudja, meddig tart, s már szinte egyedül van „más” egy tudod, milyen jellegű falu vezetőségében. (Vele még nem beszélünk, tegnap délután jöttünk ki, favágással, televízióantenna-szereléssel próbálkoztunk, mert a télen a szél leszakította; ma bizonyára megtudom a részleteket. Bár ezek sem jelenthetnek újat, miután a közelmúltbeli „választás” után a kolozsvári városi bizottságban már egyetlen [magyar] titkár sincs – az a bizonyos Rácz Albert is kimaradt, aki február végén olyan szépen beszélt Bukarestben a tanulási lehetőségeinkről, mondván, hogy aki nem hiszi, járjon utána, azaz jöjjön, és nézze meg a valóságban. Nocsak...) – De térjek vissza az én Édes Nénémhez, aki konok következetességgel nem válaszol nekem, még a konkrét kérdéseimre sem, s még csak nem is üzen, pedig tudhatja, hogy lenne kivel. Így aztán valószínűleg kútba esik a Szilágyi Domokos Emlékkönyv kiegészítése, bővített kiadása (persze lehet, hogy nélkülem készül el). Nem tudom, hogy Jován mit szólt, és ha a Magvető valamiért nem akarná, szó lehetett volna a Gondolatról – Csapody Miklós barátom már régebben beszélt velük, de aztán leállítottuk ebben az irányban, mert nálatok mégis mutatkozott érdeklődés. És talán próbálkozni lehetett volna a Múzsákkal; hallom, Bráver Feri [írói nevén: Mátyás B. Ferenc] ott van most. Ez azonban az „Édes Néném” állapotnak csak az egyik (és lehet, nem is a legszomorúbb, lehangolóbb) oldala; ami számomra érthetetlen (még mindig): hogyan felejthetik el az emberek olyan hamar azt a világot, amely tegnap még őket is ilyen hangulatokba kényszerítette? Vagy csak így, szüntelen átváltozásokban lehet élni? Ezt már magamtól kérdelem. És ebből folytatva egy másik kérdés: a mi életünk már nem is élet? Pedig az is változik, a gyors lefelében. Ahányszor szétnéz az ember, és elgondolkozik, annyiszor döbben meg. Velem szemben a falon a Kós Károly képe, Cseh Guszti rézkarca; ő adta a háznak, azaz malomnak – így illik Kalotaszegen, ott legyen Kós minden házban. Erről a népdal jut eszembe: Kiment a ház az ablakon. Kós Károly ugyan nem ment ki, őt

„csak” kitették. Persze, nálunk még itt van, de már az Írószövetségben (az Egyetem utcai teremben) nem lehetett kitenni a fényképét, a Nagy Istvánéval és Baconskyéval együtt. És ezt annak a Vladnak kellett közölnie a vezetőségi tagokkal, Fodor úrékkal [Fodor Sándorékkal] (tudod, én már évek óta kihagyattam onnan), aki igazán szépen írt Kósról – olyannyira, hogy a mostanában igényelt tematikus gyűjtemények sorában megjelent Kriterion-füzetet tépni, ill. újrakötni kellett éppen Vlad inkriminált soraiért, ahol Kósrá mint pozitívumra hivatkozik! (Ion Vlad most az Írószövetség titkára; a p.[árt]titkár még Uricaru, bár „jobbat” akartak helyébe, csak épp nem sikerült Vaida-Voevod unokáját bevinni a bíróba – kibukott szegény; Ali [Lászlóffy Aladár] után viszont Pista [Szilágyi István] sem tag már, tehát titkárságokban [?] sem lehet – most az „arányt” szegény Jancsik Pali személye biztosítja, úgy látszik, már az is jó, ha valaki nem szólal meg.) Különben arról, hogy a könyvkiadásban mi van ma, az tud számot adni, aki megnézi az akár két évvel ezelőtti s a mostani kiadványok számát, minőségét – miféleségét. Annak idején Cseh Guszti rézkarcát kivették ugyan a Kriterion Galéria füzetből, maga a füzet viszont megjelenhetett még, azóta a sorozat eltűnt, immár a második képzőművészeti Kriterion-sorozattal, a kismonográfiákkal együtt. A látszat ugyan az, hogy még létezik, hiszen Bajor könyve (Abodi Nagy Béláról) tavaly még kijött; a fokozatos sorvasztás klasszikus esete ez is: Banner könyvét Fuhrmanról s az enyémet Györkösről már nem engedték (miután 86-osok lettek volna), tervből pedig magát a sorozatot is törölték. Gézáék [Domokos Gézáék] szegények próbálkoznak, de az új helyzetben – különösen a Guszti [Molnár Guszti] ügye után (amely Gézán is csattant) – egyre kevesebb reménnyel. A szétziláltság, a szétszórtságban [!] kétségbeejtő állapotában vagyunk, ami csak a Győzőknek kedvez [Hajdu Győzőre, az Igaz Szó és Rác Győzőre, az akkori Korunk főszerkesztőjére utaltam] (s a szomorú az, hogy ezt a nevet nyugodtan írhatnám kisbetűvel is, egyelőre sajnos így is igaz). Most látom, ahogy leírom: megint belopakodott soraimba az optimizmus. Vajha az „egyelőre” ne csak önbolondítás volna. Mit mondjak? Ma reggel (még nincs tévéadás, s a leszakadt antennát különben sem sikerült még megjavítani) hallgattam a rádiót, a Csemadok kongresszusáról szóló híradást. Némileg biztató, hogy beszélnek problémákról (tévéadásban, egyetemi továbbtanulásban a magyarok részarányáról), még a nacionalizmusról is; de megint először az ottani magyar s utána a szlovák nacionalizmusról. Hát minket nem így tanítottak Leninből! Szegény nemzetiségek (nemzeti kisebbségek, mert ez a valóságos helyzetnek megfelelő státusz!), amelyek folyton, még mindig fenyegetik a többség nemzeti érdekeit! Még a végén gázkamrába akarjuk küldeni, ahogy Konnerth szerint (bár állítólag ő ezt nem mondta el, olvasta fel – csak írták) a németekkel tették azok az átkozott magyarok. Akik közt még az az y-os Petőfi (Petőfy – ahogy Titus Popovici írta a Románia literárában, kétszer is a nevét) is ilyen „sovíniszta” sorokra ragadtatta magát: „A magyarok istenére esküszünk”... Szóval már Titus Popovici is – ami nem is meglepő, „történelmi” filmjei

után. Közben az a szép, hogy az a Romulus Zaharia nevű senki, az „Ademenirea” [Ámítás] c. regény szerzője is disszidált. (Emlékeztetőül: ebben szerepel a Világosság egész gárdája nacionalistaként, sőt nacionalista a nevén nevezve – Nagy István is!!) – Ahogy ezeket írom, érzem, hogy bűdösödik a levegő itt a malomban is – pedig ezt nem szabad megengednem magamnak. Gyorsan abba is hagyom a levélírást, abban a reményben, hogy virágvasárnap után igazi lesz a húsvét. (Igaz, hogy előbb van még nagypéntek.) Hátha kiülhetek nemsokára megint a malomárok partjára, hallgatni a víz csobogását. Mert a víz folyik, jóllehet szennyest víz le magával. Vigye is, minél gyorsabban.

Édes Néném! Leszel-e hajlandó egyszer végre édes öcsémme változni? Például már a közeljövőben?!

Baráti szeretettel (többi barátainknak szólóan is)

Kántor Lajos

Kalotaszentkirály, 1987. ápr. 12.

Újraolvasva ezt a panaszáradatot, az indulatosságukban sokszor hevenyészett (átnézetlen) mondatokat, mindenekelőtt megerősítve érzem a feltételezést, hogy megelőzte a küldeményt már egy-két levelem. Gondolom, innen is kiolvasható, hogy úgy akarok társalogni veled, mint aki lélekben még mindig itt élsz, legalábbis minden itt történő érdekel, s nem felejtetted még el a személyeket, kiadókat, a Kriteriont stb. (Például volt kollégádat, Molnár Gusztit, akit a Szeku régóta figyelt, és akinél Bukarestben „sikeres” házkutatást tartottak; és aki kevés-sel ezután elhagyta az országot.)

A tévé, tudod jól, azért volt nekünk a malomban olyan fontos, mert Kolozsvárt csak Bukarest volt fogható, a hírhedt Ceaușescu-műsorokkal, ott viszont már bejött Budapest – és némi információ.

További kommentár helyett következzen második megtalált levelem (amely érdemben szintén az „Édes Néném” körbe tartozik):

Kedves Laci,

ezen soraim, mint írni szokás, remélem, jó egészségben találunk. És azt is remélem, hogy Te ugyanezt reméled, hiszed rólam, és a hallásomban sem kételkedsz majd, mint a rossz emlékű Végh Anti (egykor valamennyire barátom), aki szerint a malomárok vizének csobogása megrontotta fülhallásomat. Már kezdtem azt hinni magamról, hogy nem írok több levelet Neked a malomból, mert csak unatnálak vele, hiszen Te a Pestet Budától elválasztó Duna hullámaiban gyönyörködhetsz naponta, mit Neked a Kalota. Aztán rájöttem, hogy igaztalan ez a vád; noha következetesen nem írsz nekünk, nem válaszolsz, sőt nem is keresel meg, de ez egy dolog, és más az, hogy szívet mégsem tudtál, akartál cserélni. Az Ésből idén nyáron olvasott nyílt leveled (Brazíliába küldted) egyértelműen meggyőzőtt erről. Különböző Tóth László (nem a mi hajdani Tóth Lacink, a festő [a darabod

díszletét tervező], ő ugyanis már egy ideje a német életformát kóstolhatja, de mégis a miénk – a költő, aki Dunaszerdahelyről telepedett át Pestre), szóval Tóth Laci aligha véletlenül dedikálta Neked a versét, amely az egyik legigazabb írás rólunk, rólatok mostanában. Mindezek ellenére talán mégsem írok most Neked, ha nem éppen itt, a Kalota partján napozva kerül a kezembe Csajka Gábor Cyprian hozzászólása (Hazulról haza?). Ez a válasz jobban tetszett, mint például Páskándi Géza barátunk ismét vállveregető bölcsködése (minden részgazsága ellenére nagyképű, pózoló szöveg, mint sajnós Géza jó néhány megnyilatkozása, amióta Pesten, azaz Budán „újjászületett”).

Csajkának elvben és a maga példáját illetően, bizonyára igaza van. Elgondolkoztam én is, ezen a mai napsütéses, de szeles délelőttön. A nyár utolsó napját kihasználandó, gondoltam, napozom egy jót, és meg is fürödtem a patakban. (Tegnap kicsit megemeltem a gátacsánkát s vele a víz szintjét.) Az aratást befejezték, az oldalban a kaszálást is, a krumpliszedés még nem kezdődött el, fürdőzők ilyenkor nincsenek, szóval üres a határ, a legjobb idő ez a meztelen őszi-teségre. Senkit nem zavarok, és senki nem zavar. Igen ám, de a szél! Már-már hazajöttem a malomba, de előbb keresni kezdtem egy szélvédett helyet, bokrok aljában, a vízhez mégis közel, ahol tovább élvezhetem a nap melegét. Találtam ilyen, a Kalota túlsó partján; egész délelőtt kint olvastam, a teljes – még a fürdőnadrágtól sem korlátozott – szabadság illúziójában ringattam magam (bár olvasmányom ennek ellenkezőjéről próbált meggyőzni), a bokrok felfogták a szelet, a napsugarakat azonban beengedték. Az is eszembe jutott, Csajka Gábor sorait olvasva, hogy negyvenvalahány évvel ezelőtt alig száz-kétszáz méterre innen húzódtott az országhatár, s akkor nyilván nem engedték volna, hogy csak úgy átláboljak a Kalota vizén, szélcsendes helyre. Gyanús lettem volna, hogy mit akárook. Holott ugyanúgy otthon lettem volna az egyik, mint a másik parton.

No, nem akarom metaforává növeszteni ezt a kis, háborítatlan augusztus végi nudizmust, és nem akarok párhuzamokat vonni. Csak tudatni akartam veled ezt az én spontán „hozzászólásomat”. Amihez viszont hozzátartozik az is, hogy milyen hülye vagyok, én inkább maradtam volna a szélben, ha úgy tudom, hogy aztán nem engednek vissza a szélcsendes partról az innensőre, ahol a malom is áll. Áll, jóllehet gerendái itt-ott lazulnak, épp most beszélünk az áccsal; egyébként meszelés is volt, miután társaink átköltöztek szembe, a kőistállót átalakítva hétvégi háznak. Mi viszont, függetlenül attól, hogy anyagilag nem tudtuk volna vállalni az építkezést, itt a malomban érezzük magunkat továbbra is jól, tehát szívesen őrizzük a folytonosságot. Ezt azért írom Neked, mert tudom – és egyre inkább értem –, mit jelentett számodra, számotokra a malom. (Fényképet is küldtünk róla, de nem reagáltál rá.)

Kedves Laci, ha még emlékszel, valamikor elkezdtünk egy interjút. Most (ott!) szeretnék kötetet összeállítani belőlük, és nem akarnám kihagyni azt, amiről a kérdések – és remélhetőleg a Te válaszaid – szólnak. Hajlandó vagy-e, néhány

nyugodtabb (?) év után, mégis válaszolni nekem, ha nem is a levelekre, de legalább az interjúkérdésekre? Ha igen, ejtsd módját beleegyező válaszodnak, illetve a feleletek biztonságos elküldésének. Mert azért leadás előtt – a kötet véglegesítése előtt – én is szeretném olvasni őket.

Látod, most az lehet a látszat, hogy ilyen ravaszul összehoztam a dolgokat, megpuhításodra. Becsületedre, az interjú-ügy a „Hazulról haza?” dologtól függetlenül élt bennem mint megoldatlan feladatunk, most önkéntelenül kapcsolódott össze a kettő. De végül is nem bánom. Hátha Te sem... Esetleg egy képeslapon életjelt is adsz magadról!

Baráti üdvözzel

[a kissé sérült gépirat-másolaton nincs aláírás]

Kalotaszentkirály, 1987. aug. 31.

Így egymás mellé rakva az egykori szövegeket, egyrészt azon töprengek, miként is indultak feléd ezek a levelek, kérések-kérdések. Az 1987. áprilisi alighanem szabályos postán, azért is oly dodonai helyenként. Az augusztusi talán már kézből kézbe vagy a diplomáciai lehetőséget kihasználva. (A Te mindjárt következő leveled – a borítékon ugyan szabályos címezéssel, még Cluj-Napocával is ellátva – egyértelmű, hogy nem látott postát, hivatalt.)

Ahogy összeállnak a mozzanatok, a készült és elmaradt interjúra, kísérletre is fény derül. Ezek szerint valóban a budapesti beszélgetőkönyvembe szerettem volna belerakni, ha lett volna mit (vajon fennmaradtak válasz-próbálkozásaid?); minthogy pedig nem adtál, nem küldtél szöveget, maradhatott az alcím a „Téli beszélgetések Erdélyben”, csupa még itt élő erdélyivel: Sütő Andrással, Kányádi-val, Szabó T. Attilával, Balogh Edgárral, Harag Györggyel, Horváth Imrével, Lászlóffy Aladárral, Markó Bélával, Egyed Péterrel, Tompa Gáborral – és egy akkor még barátoknak számító kolozsvári román prózaíróval kiegészítve: Augustin Buzurával.

A lényeg, hogy végre írtál:

Budapest, 1987. október 10.

Kedves Lajos, barátom a malomban!

Nem valószínű, hogy ez a levelem pótolja összes elmulasztott válaszomat leveleidre, ráadásul ez is késve indul. Ugyanis, alighogy befejeztem Titkos fegyverek c. regényemet ama világról, melyben ketten mintegy negyven esztendőn át éltünk: sürgősen gyomorvérzést kaptam, amiértis szabadságomat kórházban töltöttem, s azóta is maródi vagyok, legalábbis úgy teszek. Merthogy most következő szabadságom alatt, Szigligeten (malom híján) újabb regénykét szeretnék felvázolni, valami olyan munka-alcímmel: Merényleti kézikönyv kezdőknek. A többit képzeld hozzá...

Azt hiszem: fő, hogy végre ismét lendületbe jöttem, dolgozom. Számomra kissé másként vetődik fel a Tóth Laci fogalmazta kérdés, már csak azért is, mert én hamarabb s talán jobb légkörbe érkeztem, mint ő. Vitáim, persze, nekem is voltak, s egy másfél éves késéssel megjelentetett prózaversben én is megfeleltem vádakra és „elvárásokra”, olyannyira, hogy azóta nem is nagyon érdekelnek. Te tudod, hogy én sosem éltem „irodalmi életet”, s bár most az írószövetség választmányában kénytelen vagyok szólni a „határokon túliakért”, a literatúra beltenyészete továbbra sem érdekel. Hosszadalmas lenne kifejteni egyértelmű véleményemet – s neked hiába is tenném: te ismered a helyzetet, a kényszereket és választási lehetőségeket. Erről talán ennyit.

Tényszerűen igaz viszont, hogy az utánunk, tehát 1984 után érkezettek helyzete nehezebb (állás, lakás tekintetében éppen úgy, mint fogadtatásukat illetően), de hát az igazság az, hogy én magam sem vártam ilyen kegyekre, csupán csak egy kis levegőre. Azt hiszem, az a fontos, amit ír, nyilvánosság elé bocsájt az ember, s nem az, amit kocsmasztalok mellett szövegel. Nem ezért, hanem egészségügyi okokból lettem absztinens, persze. Ráadásul – érettségem és megfontoltságom jeleként – pipázom. Ezzel és vörös szakállammal együtt még művésznek is nézhet a sarki hentes (aki egyébként sofőrnek néz s én boldog vagyok, hogy becsületes szakmára tart érdemesnek).

Ne haragudj, hogy nem szaporítom a szót e kérdés körül: kinőttem a vallo-másos korszakomból. Egy viszont szentigaz: mindig is a romániai magyarság ügyében dolgozom, szóban, de főként írásban. Fellengősnek hangzik ez; ám mást akarva sem tehetnék: minden élményem odaköt, s nem csak becstelenség, hanem egyszerű képtelenség lenne letagadni, vagy elfelejteni. Sajna, itt egyfajta romantikus-lelkes magyarság-modellhez keresik ott a mintát, s ez bármennyire felemelő, ma már kevésnek, sőt hamisnak látszik. Bőséges munkát ad nem is egy, hanem több generációnak, amíg a reális képet felmutatja, s ami nehezebb: elfogadtatja itt. Úgy, hogy tennivaló van s marad bőven.

Életem folyásáról csak annyit, hogy mintegy másféléves letargia és lábadozás után, végre kezdek dolgozni, látni és élni. Nem volt mindig könnyű – de nem is vártam ilyent, tehát csalódnai sem csalódtam. Nem is panaszkodhatom. Mondok egy példát.

Feleségem, aki hivatásszerűen idős embereket gondoz (amolyan középvezetőként), egy tévé-műsorban keményen kirohant az őket érintő kormányrendelet-tervezet ellen, majd a kormányzóvivő közlése szerint éppen az effajta kirohanások hatására kedvezően módosították az illető határozatot. Feleségem éppen úgy nem „közéleti ember”, mint én, éppen csak teszi a dolgát. Valahogy így kellene. (Igaz, ő minden idejét, erejét erre szánja, holtfáradt már – de boldog.)

Ha már családi húrokat pengetek, hadd mondok el, hogy fiúgyermekemet érettségi után behívták a néphadseregbe, mégpedig holmi különleges, titkos

szolgálatra (ne gondold rosszra azért!), és jó messzire a szülői háztól. Úgyhogy nekem most van külön dolgozószobám, amit csupán három víziteknőccel és négy afrikai karmosbékával kell megosztanom. Lányom szakszervezeti bizalmi és osztálybizottsági tag ama tejipari szakközépiskolában, mely semmittevését maximális ösztöndíjjal jutalmazza. Felvitte az isten a dolgunkat – pedig nem is kértük.

Tovább: barátainkról.

Bodor Ádám, mint feltehetőleg tudod, Szlovákiában súlyos autóbalesetet szenvedett, családostól. Ádám két hónapig élet-halál között lebegett, most már lábadozik. Hosszadalmasnak és nehéznek néz ki a dolog, de ami a fő: agyi és egyéb sérülései ellenére friss a szelleme és a humora (amit azért nehéz elviselni, mert béna arcidegei miatt nem tudni, mosolyog-e vagy sem). Köntös-Szabót hónapok óta nem láttam, részben az én kórházi üdülésem, részben az ő elfoglaltsága miatt: ugyanis regényírás közben átépítik feje felett a házat, amitől olyan ideges, hogy ismét cigarettázni kezdett. Vári Attila, mint látom, dühös vitacikkeket ír a novellái mellett, azonkívül friss apa (egy lányé) és autótulajdonos. Kocsis Pistát nagyon rég nem láttam, Bodor Palit szintúgy. Utóbbi egyik legnevesebb honi publicistává lőn, munkabírása számomra is irigylésre méltó. Ágoston Vilkát és Bráver Ferit kiakolbóltották a minisztériumi lakásból; utóbbival gyakran találkozom, könyvét is szerkesztettem és szerkesztem még a másodikat is, de hullámzó hangulatait már nehezen követem. Most talán az állás szűnik meg, és büszkén tartja magát, hogy nem akar újra a felsőbbség segítségével elhelyezkedni. Vilkát szem elől tévesztettem: újságíróskodik, ami az ő lelkiismeretességével és komolyságával elég nehéz lehet.

No, mást mit?

Úgy tűnik, jövőre elkezdek utazni (én is éppen akkor, amikor megdrágul a dolog!), de nem Kolozsvár felé. Röpke áttűnésem ott és szülőhelyemen, a 25. érettségi találkozó ürügyén, eléggé megviselt ahhoz érzelmileg, hogy kétszer is meggondoljam, amíg egyszer elindulok. Pedig jó lenne néha elbeszélgetni a „fiúkkal”, veled, másokkal. Ez itt nem szokás.

Mindent egybevetve, maradok őszinte híved és barátod:

Csiki Laci

Ha már barátok lettünk és maradtunk a malomban (és azon kívül), nem tehetem meg, Laci, hogy ide ne iktassam az én malom-metaforás kísérleteimet, nagyjából az idézett leveleink idejéből. Ezekben nem a panasz az elsőrendű, hanem a túlélést segítő genius loci keresése, a rátalálás öröme. Mielőtt – majd egy új fejezetben – az úgymond változás, a '89-es politikai fordulat utáni malom-élményekről számolnék be, valamiféle prózába (esszébe?) foglalt, régebbi vallomásaimat veszem elő. Untatlak, nem untatlak velük, kénytelen leszel (újra?) meghallgatni.

Áll a malom (mi végre?)

Érdeemes volna egyszer újragondolni a játékaikat. Mondjuk a homokvárépítéstől és a rabló-pandúrtól a felnőtt-társasjátékokig s a sportágak hosszan úzhető amatőr-változataiig (a tenisz mellett nem zárva ki innen az állítólag országos, sőt nemzetközi bajnokságokkal is elismert és így a gyermekkori kedvtelésen túlemelt gombfocit sem). Ha nem is különösebben előkelő helyen, az én házi rangsoromban szerepelt valamikor a malom – körülbelül ugyanolyan helyezésben, mint az embernemérgelődj és a halma. Ez utóbbi az emlékezet olyan mély rétegeibe süllyedt le, hogy az értelmező szótárt hívom segítségül, nehogy hibásan rögződött, megkopott-deformálódott hangalakokkal jegyezzem ide a családbeli öreg nénikkel vívott bábu-csatákat.

A malom ugyancsak a régmúlt tartozéka; olyannyira, hogy föl sem tudom idézni „szakszókincsét”. A csikicsukira emlékszem, ez amolyan egy ajtóra nyíló kettős malom: amikor az egyiket zárom, a másikat nyitom egyúttal (a táblán). A malmozó álmának beteljesülése, hiszen így az ellenfél korongjait szinte számolatlanul veheti le – majdnem biztos a győzelem. Rémlik – bár lehet, ez csak későbbi asszociáció –, hogy beszélünk szabad malomról is, bármikor nyitható-csukható egy ajtóval, amelyet nem fenyegetett a szemben ülő partner korongja.

Akkoriban, kezdő tizenévesen aligha gondolhattam egy másfajta, valóságosabb malom-játék lehetőségére. Jártam ugyan gőzmalomban, kevéssel a háború után, öröltetni is (városi létemre) a gabonapiacon vásárolt búzát, árpát vittünk oda, meglehetősen kis tételben, apámmal. Sokat, fél napot kellett várni, amíg hazahozhattuk a lisztet, s ezalatt szülői kiegészítő oktatásban részesültem: akkor tanultam meg, ami keveset ma tudok a hajdani malom-(örlés)technológiából; például azt, hogy mit jelent „tréjerezni”, pontosabban, hogy mire szolgál a triór (a gyommagvakat kiválasztó rosta). A klasszika-filológiában való elmélyedés előtt ugyanis apámnak bőven volt alkalma a paraszti élet hétköznapijainak megismerésére, a – számomra legfeljebb járulékos – élmények közvetlen megszerzésére. Láttam később, kirándulásokon, vízimalmot, sőt eljutottam a szélmalmok hazájába, messziről gyönyörködtem a látványban, és hallgattam a magyarázatot, miképpen szolgált arra fent, Északon az óriás-lapátjaival a levegőbe kapaszkodó szőrny, Don Quijote hajdani ellenfele, a tengerpart vízszabályozására.

Aztán, nekem is váratlanul, eljutottam a Kalota partjára, Lovász Márton 1907-ben épített malmába, amely kívülről olyan, mint egy parasztház, jobbágykékre volt festve a fatornác feletti rész, a falura néző oldalon, s a klienseket (jaj be csúnya városi szó!) fogadó alagsori bejárat körül. A molnárék ajtaja – ma is ott lóg fölötte, belülről, az idegent jelző csengő – a vakolatlan deszkaépítményből nyílt, hátul. A negyedik fal a malomárokra néz, illetve néz le, szűk pillantásnyi területen, minthogy két méterrel arrébb már a szomszéd kerítése, melléképületeinek (egyszerűbben: istállónak, árnyékszéknek) a háta határolja a teret, a kilátást. Természetesen itt, a keskeny malomárok fölé magasodva található a szerkezet,

a malomköveket forgató nagy kerék, erősen korhadóan, és ide vezette, a kerékre a vizet a nemrég maradékaiban még fellelhető favályú.

Mint e rögtönzött helyrajzi vázlatból látható, a malom – nyolcvanvalahány évvel építése után – áll. Áll, de mi végre? Mert örölni már régóta nem öröl, funkcióját (melyet egykor a falubeli két másik társával osztott meg) átvette a korszerűbbnek ítélt gőzmalom. Hosszú időre a malomárok is kiapadt, üresen, alkalmi szennylével-esővízzel tócsásodva ásítozott végig Zentelkén, míg a helybeli vezetők meg nem elégték a dolgot, úgy ítélve, hogy vízimolnárok híján a falu érdeke (a Kalotából levezetett) patakvízzel „üzemeltetni” az árkot, frissíteni a levegőt, odavonzani libákat-kacsákat, no meg mosásra az asszonyokat.

És odavonzani a városi zaj, a civilizációs áldások-ártalmak elől hétvégeken és a nyári szabadság heteiben menekülőt, a pihenni, esetleg alkotni vágyót. Mert különleges viszonyokat fejez ki az, amit mindközönségesen csendnek és zajnak nevezünk. A favályú elbontása után a köveken lezobogó víz decibelben kifejezve nem tudom ugyan, milyen hangerőt fejt ki, de azt tanúsíthatom, hogy a malomház mellett (szerencsére nagyon ritkán) elhaladó autót előbb látja meg, mint hallja a vízparton sütkérező. És mégis: nincs nyugtatóbb, pihentetőbb ennél a természet csendjévé erősödő vízesés-zajnál. Az már külön öröm, ha a Vlegyásza, a környező falvakra vigyázó hegy felől nem hoz felhőt a szél, s a magába néző, magával társalkodó behunyt vagy nyitott szemmel egyszerre hívhatja segítségül a Napot és a Víz csobogását.

A malom ugyanis nem állt meg. Korhadt fakerekével is öröl. Gondolatokat. Városiakat és falusiakat. Akkor is, ha átjönnek a szomszédok, ügyes-bajos dolgakkal; akkor is, ha az otthoni munka folytatásaként („csikicsuki”) járnak a kerékek. Kifejezett céllal, vagy csak úgy, céltalanul. Amire – hányszor elfelejtjük! – szellemi higiénénknak mérhetetlen szüksége van. A közeli és távoli célok felé a vízparti csenden keresztül is vezet út. Ezt persze nem mindenki érti. Sem az nem érti, aki vég nélkül üvölteti táskarádióját; sem az, aki a ház körül barkácsolva bosszúsan-gyanakodón nézi a másik semmittevését (dolce far niente); sem az, aki a maga és a más kíváncsiságát kielégítendő, mindegyre tudni szeretné, mi történik ott belül – a lehunyt szem s a nyitott fül mögött.

A malom azonban mindezzel nem törődik. Vízparti magányában energiát termel. Energiát termel újra.

Ez a terminológia talán mindenki számára érthető a céltudatos, eredménycentrikus századvégen.

Hát ez az egyik régi szöveg, de vállalom. Sorjázttak aztán újabbak is. Jobbak, rosszabbak? Azt mindenesetre nem gondolom, hogy a Te prózáddal, Laci, versenyre kelhetek. Én persze ragaszkodom hozzájuk.